

BİR RİVÂYETİN TARİKLERİNİ KARŞILAŞTIRMANIN HADİSLERİ ANLAMAYA KATKISI

Ali BUDAK*

Özet

İslâmî ilimler içinde önemli bir yere sahip hadis ilminde üzerinde durulması gereken en önemli konulardan birisi, hadisleri anlama ve değerlendirme yöntemidir. Bu alanda yapılacak çalışmalar, hadislerin daha iyi anlaşılıp sağlıklı sonuçlara ulaşılması açısından önem arz etmektedir.

Bir hadisin aynı hadis kitabında değişik rivâyet tarîkleri olabildiği gibi başka hadis kaynaklarında geçen tarîkleri de bulunabilmektedir. Bu makalede, “bir rivâyetin tarîklerini araştırma” ve “rivâyet tarîkleri arasında karşılaştırma yapma”nın önemi ve hadisleri anlamaya katkısı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rivâyet, Anlamak, Metin, Tarîk.

Comparison Chains Of Narration and Its Contribution to Understand The Hadiths

Abstract

One of the most important issues in the field of hadith, which is important in Islamic Sciences, is the method of understanding and evaluating hadiths. Studies to be made in this respect bear importance in terms of understanding the hadith and deriving sound conclusions.

As a hadith may have different chains of narration within the same book, there may be different chains of narration cited in other sources. This article focuses the importance of “investigating the chains of narration,” and “making comparisons” between them, as well as their contribution to understand the hadiths.

Key Words: Hadith, Narration (rivayah), Meaning, Matn (text), Chain (tariq)

Giriş

İslâm'ın birinci temel kaynağı Kur'ân-ı Kerim, ikincisi ise Sünnet'tir. İslâm'ın amelî tatbîki olan Sünnet, hem Kur'ân'ın hükümlerini tebyîn, hem de mücmelini tafsîl eder. Bu nedenle Sünnet'in yazılı belgeleri konumundaki hadisleri, onlara sonradan dâhil olabilecek kusurlardan muhâfaza edip korumak gerekir.

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, alibudak@yahoo.com.

Hadisin sağlıklı bir şekilde tespit edilip doğru bir biçimde anlaşılması için araştırılması, onu muhafaza etmenin önemli bir yoludur. Haddi zatında Kur’ân-ı Kerîm, bir haberin sâbit olduğunun öğrenilmesini ve incelenip araştırılmasını ister.¹ “Duyulan haberin muhâkeme edilmesi, ileri sürülen görüşlerde belge istenmesi ve gerektiğinde ehline başvurulması da Kur’ân-ı Kerîm’in birer emridir.² Öyleyse duyulan veya kitaplarda nakledilen bilgilerin araştırılması ve mevcut bilgilerle karşılaştırılması gerekir. Eğer araştırılacak haber bir hadis ise o zaman daha titiz davranmak gerektiği açıktır. ‘Duyduğu her şeyi anlatması, kişiye günah olarak yeter’ hadisi³ ile Allah Resûlü’ne yalan isnatta bulunanın ateşteki yerine hazırlanmasını bildiren hadis⁴, Hz. Peygamber’e isnad edilecek bilgide özen göstermeyi zaruri kılmaktadır. Sahabeden itibaren Müslümanlar Kur’ân ve Sünnet’in bu ikazları doğrultusunda hareket etmeye ve duydukları hadisleri titiz bir incelemeye tâbi tutmaya gayret etmişlerdir. Bu şekilde Hz. Peygamber’e ait olan bir bilgi/haber ile ona ait olmayanı birbirinden ayırmaya çalışmışlardır.”⁵

168 | db

Hadislerin tedvin faaliyeti devam ederken hadis âlimleri tarafından bir rivâyetin doğruluğunu tahkik etmek için bir kısım uygulamayı içeren sistemli bir tenkit müessesesi geliştirilmiştir. Bu uygulamalar içinde hadisi daha doğru anlamak, böylece onu değerlendirmek yorumlamak için takip edilecek bir takım yöntemler bulunmaktadır ki bunlardan biri, hadisin farklı tarîklerinin bir araya getirilmesi ve aynı konudaki diğer rivâyet tarîkleriyle karşılaştırılmasıdır.⁶

İşte bu çalışmada, “hadislerin rivâyet tarîklerini toplayıp aralarında karşılaştırma yapma”nın, metni anlamadaki önemine değinilecek ve metinle ilgili hadis ilimleri üzerinden verilecek misallerle,

¹ Bkz. Hucurât Sûresi, 49/6.

² Bkz. Nûr Sûresi, 24/12, Nisâ Sûresi, 4/83.

³ Müslim, Ebu'l-Huseyn İbn Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz., Mukaddime 5; Ebu Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, Talik: Kemal Yûsuf Hût, (Elbânî'nin ahkâmı ile birlikte), Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., Edeb 80.

⁴ Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1401, Cenaiz, 34; Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân, *Sünen*, Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut 1407, Mukaddime 25.

⁵ Bkz. Abdullah Aydın, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, ss. 38-42'den özetle.

⁶ Bu test ile ilgili geniş açıklamalar için bkz. Muhammed Tâkî Osmânî, *Sünnet'in Değeri ve Bağlayıcılığı*, terc.: Mehmet Özşenel, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2007, s. 123 v.d..

bu uygulamanın hadisin manasını anlamaya yaptığı katkı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bir Rivâyetin Tarîklerini Araştırmanın Genel Olarak Faydaları

Hadisçiler arasında, hadislerin bütün varyantlarını toplama geleneği çok yaygındır. Pek çok hadis kaynağında tek bir hadisin farklı tarîklerinin bulunması bunu destekler. Hadisin değişik varyantlarının toplanmasından amaç, mevşûk kaynaklar elde etmektir ki hadisteki tenkitçiliğin en önemli ön şartının da bu olduğu belirtilmiştir.⁷

Bir nevi hadisi anlama çabası olarak tavsif edilebilecek olan “rivâyet tarîklerinin araştırılması”⁸, haberin sıhhatini tespitte başvuru olan önemli bir adım olmakla birlikte, Allah Resûlü’nün sözlerine sonradan dâhil olmuş unsurları ortaya çıkarma potansiyeline de sahiptir. Bununla beraber, böyle bir araştırmayla, hadislerin kapalı manalarını açmak ve ihtilâflarını gidermek de mümkün olabilir.⁹

⁷ Bkz. Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 189.

⁸ Mana ile rivayet edildiğinden veya sahabî ravisi farklı olduğundan dolayı, yeni bulunan bir tarîkin “asıl hadisin farklı bir versiyonu olarak mı” yoksa “başlı başına farklı bir hadis olarak mı” değerlendirileceği meselesini İbrahim Lâhım, üç açıdan ele almıştır: a- İştibah, aynı sahabînin bir hadisinde meydana gelmiş olabilir ki bu durumda hadisi o nassa nisbet etme bağlantısı olduğu açıktır. Bulunan hadis, ele alınan hadisin isnadının bir illeti olabileceği gibi, bulduğu hadisin isnadı yeni bir isnadın illeti olabilir. Eğer, iştibah iki ayrı sahabîden mervi iki ayrı hadis için ise, biri diğerinin illeti olabilmektedir. b- Naslardaki iştibah meselesi yeni bir mesele değildir. İmamlar bu hususu nasları nisbette ve o nasları değerlendirmede kullanmışlardır. Mesela İbn Hacer bir hadisin iki değişik lafzını zikrettikten sonra ikinci lafız için şöyle demiştir: “(Bu ikinci hadis) Allah Resûlü’nün nasıl abdest aldığını anlatan meşhur hadisin muhtasarıdır. Bu mücmel hadis, birinci mübeyyin hadisten farklıdır. Bu da muhtemelen iki hadisin mahreclerinin farklılığından dolayıdır.” (Bkz. İbn Hacer, *Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Daru’l-Marife, Beyrut 1379, c. I, s. 259.) c- Metin ve seneddeki karinelere de yararlanılmalıdır. Mesela *seneddeki karinelere biri*, nassın mahrec birliğinin olup olmamasıdır. Mahreçteki birlik nassın aynı nas olduğunu tercih ettirici bir özelliktir. *Metindeki karinelere biri*, araştırmacının iki nassa cem eden bir nassa ulaşmasıdır. O zaman araştırmacı bu iki nassın aynı nas olduğuna karar verebilir. Araştırmacı aynı zamanda geçmiş imamların yaptıklarından, nasları nisbetlerinden ve değerlendirmelerinden de faydalanmalıdır. Bkz. İbrahim el-Lâhım, “*et-Tahrîc*”, neşr: www.ahlalhdeth.com (Multa Ehlî’l-Hadîs), s. 22.

⁹ Bkz. es-Sehâvî, Ebu’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu’l-Muğîs Şerhu Elfîyeti’l-Hadîs Li el-İrâkî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye*, Beyrut Lübnan 1403, c. III, ss. 249-250, 299-300.

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, bir hadisin farklı tarîklerini araştırmamanın¹⁰ sened ve metin açısından pek çok faydası bulunmaktadır. Bu faydalar arasında **sened tahlili** ile ilgili olanlar, kısaca şu şekilde özetlenebilir: Bir hadisin farklı tarîklerini araştırmak, onun sahih li-gayrihî veya hasen li-gayrihî olmasını temin edebilir. Aziz, meşhur ve mütevatir hadislerin bilinmesine katkı sağlar. Hadisin münker, şâzz veya muallel olduğunu ortaya koyar. Senedde vaki olan idracı, kalb'i ve ızdırabı bilmeye olanak sağlar. Senedde ziyade olup olmadığı konusunda bilgi de veren bu ameliye, ayrıca şartları yerine geldiği takdirde hadisi tercih ettirici bir fonksiyon da eda edebilir.

Bir hadisin tarîklerini birlikte değerlendirmenin **metin tahlili** açısından sağladığı katkıları da şu şekilde özetlemek mümkündür: Bu uygulama, hadisin metnindeki illeti, idracı, kalb'i, ızdırabı ortaya çıkarabilir. Ayrıca bu ameliye, hadis metninin şâzz olup olmadığı hakkında da bilgi verir. Yine metin içerisindeki tashifi ve ziyadeyi bilmeye imkân tanır. Metinde yer alan müphem isimlerin bilinmesine olanak sağlayan bu araştırma, hadislerin varid olma sebeplerini de ortaya çıkarabilir. Bunlardan başka hadisten muradın ne olduğunu bilmeye yardımcı olan bu inceleme, hadisteki ihtilafı ve müşkil hususları öğrenmeye vesile de olabilir.¹¹

Konu ile İlgili Bazı Kavramlar

Bir hadisin rivayet tarîklerini toplamak, araştırmak ve bir araya getirmek ile ilgili olarak **tetebbu'**¹², **istiksâ'**¹³, **cem'**¹⁴ ve **sebr'**¹⁵ gibi tabirler kullanılmıştır.

¹⁰ Bu çalışmada, bir hadisin farklı tarîklerini araştırmamanın önemiyle beraber bazen, benzer konuda olan birbirine yakın rivayetlerin araştırılmasının önemine de değinilmiştir.

¹¹ Burada sayılan sened ve metin tahlili ile ilgili faydalara dair örnekler için bkz. Yavuz Köktaş, "Hadis Tarîklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine", *Marife*, yıl: 2, sayı: 1, bahar 2002, ss. 157-170.

¹² Derinlemesine incelemek, tetkik etmek ve araştırmak manasına gelen tetebbu' (تتبع) tabirinin, hadis rivayetlerini araştırmak manasında kullanıldığına dair misaller için bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, tahk.: Nureddin İtr, Matbaatu's-Sabah, Dımaşk 2000, s. 75; el-Kâsimî, Muhammed Cemalüddin, *Kavaidü't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut tsz, s. 239, 338, 371; el-Cezâirî, Ebu Muhammed Tahir b. Salih, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, tahk.: Abdülfettah Ebu Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Haleb 1995, c. I, s. 491.

¹³ Bir işi araştırmada en ileriye gitme manasına gelen istiksâ' (استقصاء) tabirinin, rivayetleri araştırma anlamında kullanıldığına dair misaller için bkz. İbn Receb el-Hanbelî, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed, Şerhu İleli't-Tirmizî, tahk.:

İtibâr, hadisin aynısının veya benzerinin başka yollardan rivayet edilip edilmediğini ortaya çıkarmak için araştırma yapmak, hadisin başka senedini araştırmak demektir. Bu araştırma, daha ziyade, zayıf bir hadisi, kuvvetlendirmeye elverişli bir benzerini bularak takviye etmek maksadıyla yapılır. **Mütâba'at** olarak da isimlendirilir.¹⁶

Muâraza, bir hadisin farklı tarîklerinin birbiriyle mukayese ve mukaranesi demektir. **Mukâbele** olarak da bilinen bu ameliye, aslında Hz. Aişe gibi sahabeler ile başlamış ve sonraki asırlarda devam etmiştir.¹⁷ Muâraza, muhaddislerin veya ravilerin hadise olan vukufiyetini kontrol etmek maksatlı yapıldığı gibi, farklı ravilerce nakledilen rivayetlerin birbiriyle mukayesesi ve şeyhten daha fazla bilgi edinmek amacıyla da yapılmıştır.¹⁸

Tarîk terimi, sened ile benzer manaya gelmektedir. Ancak her ikisi bir yerde kullanıldığında, genelde ilk zikredilen ana senedi, diğeri de ana senedin tâlî bir kolunu, dağılışını veya ana senedin bir râvîden sonraki dağılışını, kollara ayrılışını ifade eder.¹⁹

Bu kavramların burada zikredilmesinin sebebi, onların bir hadisin daha iyi anlaşılmasına yönelik olarak, rivayet tarîklerinin bir araya getirilip birbirleriyle karşılaştırılmasıyla olan ilgisidir.

Hemmam Abdürrahim, *Mektebetü'l-Menâr*, Ürdün 1987, c. I, s. 62; Nureddin Itr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Daru'l-Fikr, Dımaşk 1997, s. 342; Muhammed Ebu Şehbe, *el-Vasît fî Ulumi ve Mustalahil Hadis*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, y.y. tsz., s. 289.

¹⁴ Bir araya getirmek ve toplamak manasına gelen cem' (جمع) tabirinin, bir hadisin tariklerini toplamak manasında kullanımı için bkz. en-Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin, *et-Takrib ve't-Teysir*, Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut 1985, s. 44; es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, c. II, s. 370, c. III, s. 38, 61; el-Kâsimî, *Kavaidü't-Tahdîs*, s. 334.

¹⁵ Sözlükte, denemek, ölçmek ve tahmin etmek manasına gelen sebr (سبر) kelimesi, hadis terminolojisinde bir hadisin başka rivayetinin olup olmadığını araştırmak manasına kullanılır. Bkz. Abdullah Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, "Sebr" maddesi.

¹⁶ Aydınli, a.g.e., "İtibâr" ve "Mutâba'at" maddeleri.

¹⁷ Mesela, Hz. Ömer'in Ebu Musa'dan, başkasının evine girmek için üç defa izin istemeyi, olmazsa geri dönmeyi ifade eden hadise dair delil getirmesini istemesi bu hususa misal verilebilir. Bu hâdise sonunda Ebu Said el-Hudrî'nin aynı hadisi nakletmesi ile hadis desteklenmiştir. Bkz. Buharî, İsti'zan 13.

¹⁸ Muâraza işleminin değişik şekilleri için Bkz. Polat, *Hadis Araştırmaları*, ss. 197-199.

¹⁹ Bkz. Aydınli, a.g.e., "tarîk" maddesi.

Bir Hadisin Tarîklerini Toplamının Metni Anlamaya Katkısı

Hadis kitaplarında aynı hadisin farklı rivâyet tarîkleri bulunabilmektedir. Bunda, ya bütün tarîklerin birleşerek ifade ettiği bir mana vardır veya her bir tarîkin ayrı ayrı ifade ettiği faydalar bulunmaktadır. Müelliflerin hadisleri tekrar etmelerinin sebepleri arasında, bir hadisin farklı senedlerle gelebilmesi ve metne ait lâfızların farklı olması, gibi hususlar sayılabilir. Bir hadisin tek bir sahâbîden, değişik senedlerle ve farklı lafızlarla rivâyet edildiğini belirtmek, hattâ müelliflerin bütün rivâyetleri toplama arzuları da bu sebepler arasında gösterilebilir.²⁰

Ebu Saîd el-Hudrî'den (v. 64)* mervî şu söz bir hadisin başka bir hadisin anlaşılmasını kolaylaştıracağını belirtmektedir: "Hadisleri karşılıklı olarak müzâkere ediniz. Çünkü bir hadis diğer hadisin anlaşılmasını sağlar ve yayılmasına vesile olur."²¹

172 | db

İbn Dakîk el-Îd (v. 702) hadisten mananın anlaşılması için rivayet tarîklerinin araştırılmasının önemine işaret eder: "Hadisin rivayet tarîkleri toplanır, bazısı ile istidlalde bulunulur. Aralarının cem edilmesi mümkün olanlar cem edilir ve böylece hadisten kastedilen mana ortaya çıkmış olur."²² Yine O, bu uygulamayı, hadisin manasını en sağlıklı bir şekilde anlamaya yönelik bir denetim mekanizması gibi görür: "Doğru olan, aynı hadisin bütün tarîklerini toplamak ve farklı tarîkleri birbiriyle denetlemektir. Hadisten kastedilen mânâ ancak bu şekilde ortaya çıkar."²³

İbn Hacer'in (v. 852) şu ifadesi, rivâyet tarîklerini toplamının hadisi daha iyi anlamaya yönelik faydasına işaret ettiği gibi hadis alanında çalışanların bu uygulamayı terk etmemeleri gerektiğine de bir ikaz niteliğindedir: "Hadisler hakkında değerlendirmelerde bulunup da açık bir meseleyi muhtemel bir durumdan dolayı redde-

²⁰ Bkz. Cemal Ağırman, "Temel Hadis Kaynakları ve Muhteva Tahlilleri", Kültürümüz ve Kitap Sempozyumu, Sivas 2007 (es-Sa'âtî'nin *el-Fethu'r-Rabbânî'sinden nakille*).

* Vefat tarihleri hicri takvime göre dir.

²¹ el-Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Marifetu Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut 1977, s. 210. Aynı yerde hadislerin müzakere edilmesi ve tarîklerinin araştırılmasının önemini belirten başka haberler de bulunmaktadır.

²² Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' Li Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, tahk.: Mahmud Tahhân, Mektebetu'l-Maârif, Riyad 1403, c. II, s. 280.

²³ İbn Dakîk el-Îd, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali, *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, İdâretü't-Tibâati'l-Müniriyye, Kahire 1342/1923, c. I, s. 16.

den kişinin hali şaşılacak bir haldir. Onun böyle yapmasının sebebi, hadisin rivâyet tarîklerini araştırmayı terk etmek suretiyle rahat yolu tercih etmesinden başka bir şey değildir. Hadisin rivâyet tarîklerinin araştırılması, çoğu kere hadisten muradın ne olduğunu anlamayı netice veren önemli bir yoldur.”²⁴

Bazen hadislerin metinlerinde yer alan lafızların birbiriyle karıştığı veya aktarılırken yanlış nakledildiği de söz konusu olmuştur. Hatta hadislerin orijinal lafızları ile rivâyet edilmediği bir yana, mana ile rivâyet edilen hadislerin anlamlarının ne derece korunduğu bile ihtilâf mevzuu olmuştur.²⁵ Bu noktada da hadis metinlerinin lafızlarının araştırılıp tahkîk edilmesi bir zaruret halini almaktadır. İçerisinde hadislerin kullanıldığı bazı kitaplarda rahatlıkla görülebilir ki, birtakım hadislerin lafızları birbiri içine girmiş veya kitap yazarı, konusunu anlatırken başvurduğu hadisin sadece bir kısmını (makta’) zikretmiş olabilmektedir. Böyle durumlarda hadislerin asıl anlatmak istediği husus gözden kaçabilir. Bu hallerde ilgili hadisin doğrusunun tespiti ve ifade ettiği hakikî anlam, ancak hadisin metninin araştırılması ve tarîklerinin birlikte değerlendirilmesi ile mümkün olabilecektir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî (v. 463), hadisin tespit ve muhafazası için rivâyetlerin toplanması gerektiğini belirterek ancak bu şekilde hadisin anlaşılmasının mümkün olabileceğini kaydeder: “Hadis ilminde mahir olan insanlar ne kadar da azaldı. Hadisin kapalı manalarına dâir bir şey söylenemiyor, hadislerin gizli tarafları görünen faydasından daha çok durumda. Mahir olanlar, dağılmış halde bulunan hadisleri toplayıp telif eder, bir kısmını diğerinin yanına koyar. İşte budur ki kişiyi kuvvetlendirir, hadisi muhafaza edip tespit eder. Ancak bu şekilde hadislerdeki kapalı manalar açılır, karışıklıklar giderilir...”²⁶

Hadiste râvinin unutulması veya ihtisar etmesi yoluyla meydana gelmiş bir eksiklik var ise bu da rivâyetlerin incelenmesi ile ortaya çıkar. Yine râvilerin hata ve vehimleri de hadise ait diğer rivâyet tarîklerinin ortaya çıkarılması ile belirlenmiş olur. Nitekim Ali İbn el-Medînî’den (v. 234) hadislerin tarîklerini bilmenin ona sonradan âriz olabilecek bazı hataları ortaya çıkarabileceğine işaret sadedinde, hadisten bir babın bütün yollarının bilinmemesi durumunda

²⁴ *Fethu’l-Bârî*, c. XII, s. 222.

²⁵ Bkz. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T.D.V.Y., Ankara 1997, ss. 182-185.

²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 280.

onun hatalarının ortaya çıkmayacağı tespiti nakledilmektedir.²⁷ Burada kastedilen, “hadislerin rivâyet tarîklerinin toplanması” ile bunun bir sonucu olan rivâyetlerin mukârenesidir.

Benzer bir manaya işaret eden Ebu Hâtim er-Râzî (v. 277) de hadisi altmış vecihle yazmaz ise onu anlayamayacağını ifade eder.²⁸ Benzer bir rivâyet, kaynaklarda -otuz, elli ve yüz kayıtlarıyla- Yahya b. Maîn’in sözü olarak da geçmektedir.²⁹

Ravinin hadisi mana ile rivâyet etmiş olması durumunda da sadedinde olunan uygulamanın etkisi görülür.³⁰ Böyle bir halde rivâyet tarîkleri karşılaştırılarak hadisin lafzen rivâyetine ulaşmak mümkün olabilir. Dolayısıyla belirli konulardaki hadislerin veya genel manada rivâyetlerin metnini değerlendirme adına yapılacak çalışmaların en önemli basamağını, bir rivâyetin tarîklerini toplamanın oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Hadisi istinsah edenlerin (yazanların) hatalarını ortaya çıkarmak da ancak rivâyet tarîklerinin toplanması ile mümkün olur. Bu durumun, baskı hatalarının çokluğundan dolayı günümüzde daha önemli hale geldiğini belirtmek yerinde olur.

174 | db

Bu sayılanlarla birlikte bir rivâyetin tarîklerini toplamanın, hadisin metnindeki müphem bir ismi tayin etmeye, metnen maktûb olan hadisleri bilmeye, hadisin metninde geçen illetleri ortaya çıkarmaya, rivâyetler arasındaki öncelik ve sonralığa, dolayısıyla nâsih ve mensûh hükümlere ulaşmaya, ayrıca ilk dönem hadis âlimlerinin değerlendirmelerini öğrenmeye de katkısı vardır.

Evet, “bir hadis bütün varyantları toplanmadan değerlendirilme tabi tutulursa yanlış sonuçlara varılabilir. Çünkü bir hadisi, farklı

²⁷ İbnu’s-Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu’l-Hadîs*, tahk.: Nureddîn İtr, Dâru’l-Fikr, Üçüncü Baskı, Dimeşk 1984, s. 91.

²⁸ es-Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, c. II, s. 370.

²⁹ Bkz. el-Kazvîni, Halîl b. Abdillâh b. Ahmed Ebu Ya’lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fi Ma’rifeti Ulemâi’l-Hadîs*, tahk.: Muhammed Said Ömer İdris, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad 1409, s. 186; Hatîb el-Bağdâdî, a.g.e., c. II, s. 212; el-Mizzî, Yûsuf b. Zeki Abdurrahman Ebu’l-Haccâc, *Tehzîbu’l-Kemal*, tahk.: Beşşar Avvad Maruf, Müessesetu’r-Risale, Birinci Baskı, Beyrut 1980, c. XXXI, s. 549; es-Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, c. II, s. 370.

³⁰ Mana ile rivâyet, rivâyetler arası farklılıkların sebeplerinden sadece birisidir. Bkz. Kudat, Şeref ve Emin, *Esbabu Teaddüdi’r-Rivâyât fi Mütûni’l-Hadîsi’n-Nebeviyyi’ş-Şerîf*, Dâru’l-Furkân, Umman 1999, s. 60.

varyantlarının mukâyesesi sonucunda, ilk rastladığımız varyantta-
kinden farklı şekilde anlayabiliriz.”³¹

Metinle İlgili Hadis İlimlerinde Bir Rivayetin Tarîklerini Araştırmaya Verilen Ehemmiyet

Bir rivayetin tarîklerini araştırmak ve aralarında mukayese yapmak, hem senedle hem de metinle ilgili hadis ilimlerinde önemli bir fonksiyon eda eder. Burada, mezkur araştırmanın hadisin manasını anlamaya yapacağı katkı nedeniyle metin ile ilgili hadis ilimleri üzerinde durulacaktır. Özellikle Tahâvî (v. 321), Dârekutnî (v. 385) ve Beyhakî'nin (v. 458) eserleri farklı tarîkleri bir araya toplama işleminin pratik örneklerini içerir.³² Tahâvî, Şerhu Meânî'l-Âsâr adlı eserinde bazen bir hadisin on beş veya yirmi rivâyetini toplamıştır.³³ Taberânî'nin (v. 360) de “من كذب على متعمداً” hadisini 60 sahabîden 80 rivâyet tarîkiyle araştırdığı bilinmektedir.³⁴ Nesâî'nin es-Sünenü'l-Kübrâ'sı hakkında “hadislerin tarîklerini cem etme noktasında benzeri yoktur.” denilmiştir.³⁵ Makdisî'nin (v. 611), Efen-dimiz'e (sas) salât getirmek ile ilgili Ka'b b. Ucre'den mervî hadisin on altı tarîkini bir araya getirdiği bir cüz'ü vardır.³⁶ İbn Hacer'in (v. 852) Fethu'l-Bari'si bir hadise dair değişik tarîklerin zikredildiği önemli bir eserdir.³⁷ Sahih ve Sünen gibi pek çok hadis musannafâtında da mananın tam olarak anlaşılmasına ve hükmün bilinmesine yönelik olarak, bir hadisin farklı tarîkleri bir araya getirilmiştir.

³¹ Saffet Sancaklı, “Hadislerin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanmasında Takip Edilecek Yöntem”, *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnet'in Yeri ve Değeri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 318.

³² Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, s. 209.

³³ Bkz. et-Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Seleme Ebu Cafer, *Şerhu Meânî'l-Âsâr*, tahk.: Muhammed Zührî en-Neccâr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1399, c. III, ss. 126-127.

³⁴ Bu konuda bkz. Taberânî, *Cüz'ün fîhi turuku hadisi men kezebe aleyye müteammiden*, tahk.: Muhammed b. Hasan el-Ğumârî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1997.

³⁵ Bkz. Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddin, *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2002, c. I, s. 26.

³⁶ Makdisî, Şerefüddin Ali b. Mufaddal, *Cüz'ün Fîhi Turuku Hadisi Abdırrahman b. Ebi Leylâ an Ka'b b. Ucrete fi's-Salâti ale'n-Nebiyy*, tahk.: Hamd Abdullah Kerim, neşr: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine 2004

³⁷ Mesela bkz. c. X, s. 63, 585.

Burada konu, hadisin manasını anlamaya katkı yapması açısından, sadece hadis metinleri ile ilgili ilimlerden yola çıkılarak ve misaller verilerek incelenecektir.

Hadis şerhleri, bir rivayetin değişik tarîklerini toplayan eserlerin başında gelir. Mesela Ebu Hureyre'den mervî bir hadiste Allah Resûlü (as) mescidde namazını tadil-i erkan üzere kılmayan birinden üç kez namazını tekrar etmesini istemiş, arkasından da ona namazın rükünlerini itmi'nan ve itidal üzere yerine getirmesini emretmiştir.³⁸ Bu hadisin şerhinde, öncelikle muhaddis ve fakihlerin görüşlerine yer veren İbn Hacer, namazın rükünlerinde tuma'nîne ve tadil-i erkan'ın vucubiyet ifade edip etmediğini anlamak için hadisin bütün rivayet tarîklerini toplamak gerektiğini ifade etmektedir.³⁹ Aynı hadisi şerh eden Azimâbâdî de hadisin farklı rivayet tarîklerinden faydalanmaktadır.⁴⁰

Muhtelifu'l-Hadis veya diğer bir isimle Müşkili'l-Hadis ilminde, metin çözümlenmelerinde kullanılan önemli bir metod da bir hadisin değişik tarîklerini toplayıp birbirleriyle mukayese yapmaktır. Bu ilmin literatürü içinde Tahâvî'nin Şerhu Müşkili'l-Âsâr ve Şerhu Maâni'l-Âsâr adlı eserleri önemli bir yere sahiptir. Zira o, bu kitaplarında hadisleri anlama açısından daha çok metne ağırlık vermiştir. Hadisleri sened açısından da incelemiş, bir hadisin değişik tarîklerini göstererek bunun, hadislerin manasına yaptığı katkıyı belirtmiştir. Ebu Hureyre'den rivayet edilen ve zinadan doğmuş çocuğun üç kişinin en şerlisi olduğunu belirten hadiste⁴¹, metin tenkidi ilkelerinden Kur'an'a arz ederek⁴² bir işkal olduğunu belirten Tahâvî, konuya ait Hz. Aişe rivayetini aktararak müşkili gidermektedir.⁴³ Hz. Aişe, Ebu Hureyre'nin hadisi iştirken isâette bulunduğunu, dolayısıyla manayı anlamada isabet edemediğini belirttikten ve "Allah kendisine merhamette bulunsun" dedikten sonra hadisi açıklamıştır. Bu habere göre Allah Resûlü, bu sözü, yer yer

³⁸ Buharî, Sıfatu's-Salât 13; Ebu Davud Salât 148.

³⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, c. II, s. 243.

⁴⁰ Azimâbâdî, Şerefu'l-Hak Ebu Abdirrahman Muhammed Eşref, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Davud*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, c. III, s. 68.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 311; Ebu Davud, Itk 12; Hâkim, Muhammed b. Abdillâh Ebu Abdullâh, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, tahk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Zehebî'nin Telhîsi ile birlikte), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, c. II, s. 233.

⁴² İlgili ayetler için bkz. En'âm sûresi, 6/164; İsrâ sûresi, 17/15; Fâtır sûresi, 35/18; Zümer sûresi, 39/7; Necm sûresi, 53/39-41.

⁴³ et-Tahâvî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, tahk.: Şuayb Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, tsz. 1415, c. II, s. 367.

karşısına çıkan ve kendisine eziyet eden münafık bir kimseye karşı, sahabenin o kişinin veled-i zina olduğunu belirtmesi üzerine söylemiştir. Daha sonra da “Hiç kimse başkasının günahını yüklenmez” ayetini⁴⁴ okumuştur.⁴⁵ Böylece Allah Resûlü’nün beyanları çerçevesinde, o kişinin, zina çocuğu olmakla değil, münafıklığıyla, anne babasından daha şerli olduğu sonucu ortaya çıkmakta ve bu hadisin Kur’an ayetlerine tearuzu söz konusu olmamaktadır.⁴⁶ Evet, hadislerin bütün rivâyetleri veya bir konudaki farklı rivâyetler bir araya getirilirse, hadislerin birbirlerini tasdik ettikleri görülecek, aynı zamanda hadislerde anlaşılması ihtilaflı olan bölümler açıklığa kavuşturulabilecektir.⁴⁷

Hadiste manası anlaşılmayan garib bir sözün anlamı, hadisin diğer rivâyetleriyle ortaya çıkabilir. Bu, ya o garib lafız yerine garib olmayan başka bir lafzın bulunmasıyla veyahut da hadisin genel manası ile mümkün olabilir. **Garibu’l-Hadis** literatürü, hadislerde anlaşılması zor olan kelime ve kavramlara açıklık getirdiği gibi, garib lafızların geçtiği hadisleri cem etmesiyle de dikkat çeker. Bir kelimenin pek çok hadiste farklı biçimlerde geçen şekilleri üzerinde durur. Konumuzla ilgisi ise, bir hadiste geçen garib lafızları açıklamada rivayetlerin benzer tarîklerinden yararlanmasıdır. Mesela İbnü’l-Esir, “halef” kelimesinden türemiş birkaç lafzın, hadislerde geçen farklı kullanımlarını izah ederken aynı rivayetin farklı tarîklerine değinmiştir.⁴⁸

Hadisler arası **neshi** anlayabilmek, konuyla ilgili hadislerin tamamını toplamayı ve bunların birbiriyle muârazasını gerektirmek-

⁴⁴ Bkz. En’âm sûresi, 6/164; İsrâ sûresi, 17/15; Fâtır sûresi, 35/18.

⁴⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, c. II, s. 234; el-Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, tahk.: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mektebetü Dâri’l-Bâz, Mekke 1994, c. X, s. 99.

⁴⁶ Bu hadis, Kur’an’daki beş ayete aykırı zannedildiği için bazılarınca kabul edilmemiştir. Oysa bu rivayetin farklı tarîklerini toplamak suretiyle hadisin daha sağlıklı olarak anlaşılması sağlanmış ve bu hadisin Kur’an ile tearuz içinde olmadığı ortaya çıkmıştır.

⁴⁷ Bkz. et-Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdilmelik b. Seleme Ebu Cafer, *Şerhu Müşkilü’l-Âsâr*, neşr: Şuayb Arnavût, Beyrut 1994, c. I, s. 165.

⁴⁸ İbnü’l-Esir, Mecdüddin Ebu’s-Saadât el-Mübarek b. Muhammed, *en-Nihâye fi Garibi’l-Hadis ve’l-Eser*, tahk.: Tahir Ahmed Zavi, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut 1979, c. II, s. 67. İbnü’l-Esir’in mezkur eseri üzerine bir araştırma yapan muasır yazarlardan Ahmed b. Muhammed, onun uyguladığı bir metod olarak şu hususu kaydetmektedir: “Bazı lügavî maddeleri açıklarken pek çok hadisten ve şahidlerinden yararlanmaktadır.” Bkz. el-Harrat, Ahmed b. Muhammed Ebu Bilal, *Menhecu İbni’l-Esir el-Cezerî fi Musannafihî en-Nihâye fi Garibi’l-Hadis ve’l-Eser*, Mecmau’l-Melik Fehd, Medine tsz., s. 36.

tedir.⁴⁹ Çıkan mahsulün bir kısmını çalışanın alması şartıyla yeri ekmek için yapılan müzâraa akdi ile ilgili bahiste yer alan hadislerin bütün tarîkleri bir araya getirilip aralarında karşılaştırma yapılmınca bu hadislerden muradın daha sağlıklı bir şekilde anlaşıldığı görülmüştür. Mezkûr konudaki hadisler içinde neshin söz konusu olup olmadığını da inceleyerek konuya dair rivayetleri toplayan Hâzimî, Hattâbî'nin ilgili hadisin bütün tarîklerini toplayarak bir değerlendirme yapmadığı için hadisi eksik anladığını belirtmektedir.⁵⁰

Hadisin değişik rivayet tarîklerini toplamak, **İlelu'l-hadis** literatürünün de işlevleri arasındadır. Hatta, hadisin illetlerini araştıran mütekaddim alimlerin hadisin illetlerini giderme yolları anlatılırken başvurulan ilk metod olarak, bir rivayetin değişik tarîklerinin bir araya getirilip mukarene yapılması zikredilir.⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, hadisin illetini bilmenin ancak rivâyet tarîklerini toplamakla, râvilerinin ihtilâfına bakmakla, râvilerin hadisi ezberleme, zabt ve itkân durumlarına itibar etmekle mümkün olabileceğini savunur.⁵²

178 | db

Müslim'in ilel literatüründen olan Temyîz adlı kitabında verilen bir misal ile hadisin illetlerini ortaya koymada, bir rivayetin tarîklerini cem etmenin önemine işaret edelim: Ahmed b. Yunus+Yunus+Züheyr+Ebu İshak+Esved b. Yezid+Aişe hadisinde, Allah Resûlü'nün eşi ile birlikte olduktan sonra eli suya değmeden uyuduğu haber verilmektedir. Hadiste illet bulunduğunu belirten Müslim, hadisin üç değişik tarîkini daha zikretmektedir:

1- Ebu Bekir b. Ebi Şeybe+İbn Uleyye, Vekî', Gunder+Şube+Hakem+İbrahim+Esved+Aişe tarîkinde, Hz. Aişe, Allah Resûlü'nün, ihtilam halinde iken yemek yemek veya uyumak için namaz abdesti aldığını haber vermektedir.

2- İbn Nümejr+ Babası+Haccac+Abdurrahman b. Esved+Babası+Aişe tarîkinde, Hz. Aişe, Allah Resûlü'nün, ihtilam

⁴⁹ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009, s. 350.

⁵⁰ Hâzimî, Ebu Bekir Zeynüddin Muhammed, *el-İ'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr, Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye*, Haydarabad 1359, c. I, s. 172.

⁵¹ Bkz. ez-Zürakî, Adil b. Abdişşekür, *Kavâidu'l-İlel ve Karâinu't-Tercih*, Daru'l-Muhaddis, y.y. 1425, s. 40; Vasiyyullah b. Muhammed, *İlmu İleli'l-Hadis ve Devruhu fi Hifzi's-Sünne*, Mecmau'l-Melik, Medine tsz, s. 43, 61. Enbiya Yıldırım, Hadislerdeki illetleri tespit etme yollarından ikinci metodun "bir hadisin bütün tarîklerini bir araya getirmek" olduğunu bildirmektedir. Bkz. *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 198.

⁵² Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 295.

olduğunu, sonra namaz abdesti alıp sabaha kadar uyuduğunu haber vermektedir.

3- Yahya b. Yahya, İbn Rumh, Kuteybe+Leys+İbn Şihab+Ebu Seleme+Aişe tarihinde ise Hz. Aişe, Allah Resulü'nün, ihtilamlı iken uyumak istediğinde uyumadan önce namaz abdesti aldığını bildir-mektedir.

Müslim, hadiste Ebu İshak'ın hata ettiğini, zira Esved b. Yezîd en-Nahaî ile Abdurrahman gibi ravilerin hadislerinin Ebu İshak'ın hadisinin hilafına delalet ettiğini belirtmekte ve metindeki galatı bu şekilde çözmektedir.⁵³

Hadisin bütün rivâyet tarîklerinin toplanmasıyla **hadislerin vürûd sebeplerine** ulaşabilmek de mümkündür. Böylece hadiste anlatılan bir olayın sebebi, belli olmayan yeri veya zamanı, hadisin kendileri sebebiyle vârid olduğu kişi (veya kişiler) de ortaya çıkabilir ki bu neticeler de hadisi daha iyi anlamaya katkı sağlar. Hadislerin varid olma sebeplerine dair telif edilen literatür içinde de rivayetlerin pek çok tarîklerine atıflar yapılmaktadır. Daha çok hadislerin hükümlerini beyan sadedinde yapılan bu atıflardan sonra hadislerin varid olma sebepleri belirtilmektedir.⁵⁴ Bir hadisin sebep-i vürûdunu tespit edip ondan yararlanabilmek için atılması gereken adımlardan biri, rivâyetin tüm tarîklerinin toplanmasıdır.⁵⁵

db | 179

Rivâyetin Tarîklerini Araştırmanın Metin ile İlgili Diğer Hadis İlimlerinde Kullanımı

Hadis, hükmü açıkça ifade eden bir özellik taşımayabilir. Diğer rivâyetler incelendiğinde, hadiste yer alan başka ziyadeler ve o ziyadelerde hükmü açık veya kapalı olarak ifade eden bir takım karneler olup olmadığı görülebilir. Bu durum hadisin manasını anlamaya da katkı yapar. Nitekim, Abdullah b. Mübârek (v. 181), rivâyet tarîklerini toplamanın ve bunları birbiriyle karşılaştırmanın hüküm olarak hadisin sıhhatine olan etkisini şöyle ifade eder: "Hadisin sahîh olmasını istersen, bazısını diğer bazısına vur (rivâyetleri birbirleriyle karşılaştır.)"⁵⁶

⁵³ Müslim, Ebu'l-Hasan b. Haccac el-Kuşeyrî, *et-Temyîz*, tahk.: M. Mustafa A'zamî, Mektebetü'l-Kevser, Suudiyye 1410, s. 181.

⁵⁴ Mesela bkz. İbn Hamza, Bürhaneddin İbrahim b. Muhammed, *el-Beyan ve't-Tarif fi Esbabı Vürudi'l-Hadisi's-Serif*, tahk.: Seyfüddin el-Katib, Daru'l-kitabi'l-Arabi, Beyrut tsz., c. I, s. 86, c. I, s. 317, c. II, s. 70, 215.

⁵⁵ Bkz. Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 216.

⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' Li Ahlâk'r-Râvî*, c. II, s. 295.

Hadise verilecek hüküm açısından rivayet tarîklerini araştırmanın güzel örneklerinden biri, el-Ğumârî'nin (v. 1380), "el-Müşhim fî Beyâni Hâli Hadîsi "Talebu'l-İlmi Ferîdatün alâ Külli Müslim" adlı çalışmasıdır ki o bu çalışmasında, hadisin dokuz sahabîden gelen rivâyet tarîklerini incelemiş ve kırk sayfada yaptığı değerlendirmelerinden sonra hadisin sahîh olduğunda karar kılmıştır.⁵⁷

Hadisin başka isnadlarının araştırılması, **zayıf** hadisi tespit etmek için atılacak adımların en önemlilerindedir.⁵⁸ Zira, bir hadisin isnadının zayıf olması, her zaman o hadisin zayıf olması sonucunu netice vermez. Zayıf isnadlı bir hadis, başka bir tarîkten sahîh bir isnad ile gelmiş olabileceğinden hadisin diğer tarîklerinin de araştırılması gerekir. Bu durum hadisin hükmünü ve derecesini beyan sadedinde yapılmış olsa da zayıf hadisi tespit etmek için gösterilen bu gayret ile hadisin anlamını daha sağlıklı bir şekilde öğrenmek mümkün olabilmektedir. Suyûtî'nin zayıf isnadlı bir hadis görüldüğünde, o hadisin hemen zayıf olarak addedilmemesi gerektiğini belirten sözü⁵⁹ düşünüldüğünde durum, daha net ortaya çıkmaktadır.

180 | db

Hadisin metnini anlamaya yönelik olarak, bir rivayetin farklı tarîklerini birlikte mütalaa etmenin örneklerini, diğer bazı hadis çeşitlerinin tespitinde ve rivayette var olan bazı problemlerin bertaraf edilmesinde görmek de mümkündür. Zira bir hadisin tarîklerinde tespit edilen bazı hatalardan dolayı hadisler bir takım gruplara ayrılmışlardır. Bu hadis çeşitlerinden biri **maklub** hadistir. Kalb, senedde ve metinde yer alan bir lafzın takdim-tehir edilmesi veya başka bir lafzın yerine konulmasıdır. Hadisin anlamını daha iyi anlamaya yönelik olması cihetiyle burada metnen maklub olan bir hadise misal verelim: Secdeye giderken yere önce ellerin mi dizlerin mi konması gerektiği ile ilgili olarak rivayet edilen Ebu Hureyre'den mervi bir hadiste Allah Resûlü şöyle demektedir: "إِذَا سَجَدَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَبْرُكْ كَمَا يَبْرُكُ الْبَعِيرُ، وَلِيَضَعَ يَدَيْهِ قَبْلَ رُكْبَتَيْهِ" Sizden biri secde ettiğinde, devenin yere çöktüğü gibi secdeye varmasın. Dizlerinden

⁵⁷ Ebu'l-Feyz el-Ğumârî, *el-Müşhim fî Beyâni Hâli Hadîsi 'Talebu'l-İlmi Ferîdatün alâ Külli Müslimin' Mea Mecmûatin min Rasâilihî*, Mektebetü Taberiyye, Riyad 1414.

⁵⁸ Bkz. Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 137

⁵⁹ es-Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Mısır 1386, c. I, ss. 296-297.

önce ellerini koysun.⁶⁰ Öyle anlaşılmalıdır ki bu hadiste, dizleri manasına “رُكْبَتَيْهِ” kelimesi ile elleri anlamına “يَدَيْهِ” kelimesi arasında bir “kalb” söz konusudur. Bu duruma İbn Kayyim de işaret etmekte ve bazı ravilerin hatasıyla hadisin metninde bir inkılâb olduğunu bildirmektedir.⁶¹ Nitekim, bu konu ile ilgili hadislerden Vâil b. Hucr’dan mervî bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: “رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى

”اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَجَدَ وَضَعَ رُكْبَتَيْهِ قَبْلَ يَدَيْهِ، وَإِذَا نَهَضَ رَفَعَ يَدَيْهِ قَبْلَ رُكْبَتَيْهِ

Resûlünü secdeye giderken, dizlerini ellerinden önce yere koyarken, ayağa kalkacağı zaman da ellerini dizlerinden önce kaldırırken gördüm.⁶² Bu misalde de görüleceği üzere, bir hadisin farklı bir tarîki olarak değerlendirilemeyecek olsa bile, benzer manada olanlarının araştırılması da hadisin manasını tam olarak anlayabilmek için önemli bir uygulamadır.

Tarîklerinin incelenmesi, **hadislerde görülen ziyadelerin** tespit edilmesi ve böylece hadisin daha sağlıklı anlaşılması bağlamında da önemli bir katkı yapar. Bir hadisin farklı rivayetlerinden birinde, diğerlerinde bulunmayan bir kelime veya cümle olması, metinde meydana gelmiş ziyadeyi ifade eder.⁶³ Hadislerde meydana gelen ziyadelerin sebepleri ve değişik şekilleri bulunmaktadır.⁶⁴ Eyyub es-Sahtiyânî+Nafi+İbn Ömer senediyle mervî olan ve Fıtır sadakasının kadın-erkek, hür-köle herkes için farz kılındığını belirten hadisi Tirmizî, Sünen’inde zikretmiştir. Bu hadisin hemen arkasından Malik+Nafi+İbn Ömer tarîkiyle gelen rivayeti kaydeden Tirmizî, Malik rivayetinde Eyyub’un tarîkinde olmayan “minel Müslimîn=Müslümanlardan” ziyadesi olduğunu belirtmiş ve şöyle demiştir: “Bu hadisi Nafi’den pek çok ravi rivayet etmiş, lakin ‘Müs-

⁶⁰ ed-Dârimî, Salât 74; Ebu Davud, Salât 141. Hadis aynı manaya gelecek şekilde şu kaynaklarda da geçmektedir: en-Nesâî, Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *el-Müctebâ (Sünen)*, Mektebu’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, İkinci Baskı, tahk.: Abdülfettah Ebu Ğudde, Halep 1986, Salât 38; ed-Dârekutnî, Ali b. Ömer, *es-Sünen*, tahk.: Seyyid Abdullah Hâşim, Daru’l-Marife, Beyrut 1966, c. I, s. 345.

⁶¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr, *Zâdu’l-Meâd fi Hedyi Hayri’l-İbâd*, Matbaatu Mustafa Elbani, Mısır 1390, c. I, s. 57. Ayrıca Beyhakî de bu hadisin metinleri arasındaki farklılıklara değinmiştir. Bkz. el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübra*, c. II, ss. 99-100.

⁶² ed-Dârimî, Salât 74; Ebu Davud, Salât 141; en-Nesâî, Salât 38; a.m., *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1981, c. I, s. 229.

⁶³ İtr, Nureddin, *Menhecû’n-Nakd*, s. 425.

⁶⁴ Bu konuda bkz. Salih Karacabey, “Farklı Açılardan Hadiste Ziyade Meselesi”, *UÜİFD*, c.: 12, sayı: 1, 2003, ss. 109-116.

lûmanlardan' ziyadesini zikretmemişlerdir.”⁶⁵ İki hadis arasında bir tearuz, dolayısıyla bir ihtilaf söz konusudur. Zira, Eyyub tarîki, fitır sadakasının kafir de olsa bütün herkese farz olduğunu, buna mukabil Malik tarîki ise onun sadece Müslümanlara farz olduğunu belirtmektedir. İşte bu ihtilafı ve “Müslümanlardan” ziyadesini özellikle belirten Tirmizî, hadisin hasen-sahih olarak derecesini beyan ettiği Malik tarîkini de zikrederek onun daha sağlıklı anlaşılmasını sağlamıştır.

Hadislerde görülen ziyadelerden biri de yapılan idraclardır. Aslında olmayan bir ziyadenin tespit edildiği hadise **müdreç** hadis denir. Ziyade, senedde veya metinde bulunabilir. Hadisin metninde, kendisinden olmayan bir kelamın bulunması metindeki idraca işaret eder. Hadislerde bulunan idracı tespit etmenin en etkili yollarından birisi, hadisin başka bir tarikle rivayet edilip edilmediğinin araştırılmasıdır.⁶⁶

Hz. Enes b. Malik'ten rivayet edilen hadiste şöyle buyrulur:

182 | db

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ مَرْتَفَعَةٌ حَيْثُ فَيَذْهَبُ الدَّاهِبُ إِلَى الْعَوَالِي فَيَأْتِيهِمْ وَالشَّمْسُ مُرْتَفَعَةٌ وَبَعْضُ الْعَوَالِي مِنَ الْمَدِينَةِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَمْيَالٍ أَوْ نَحْوِهِ

Bu hadis Buhari'nin el-Camiu's-Sahih'inde geçmektedir.⁶⁷ Hadisin sonundaki *بَعْضُ الْعَوَالِي مِنَ الْمَدِينَةِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَمْيَالٍ أَوْ نَحْوِهِ* ifadesi Zührî'nin idracıdır. Suyûtî, bu idracı Beyhakî'nin beyan ettiğini⁶⁸ belirtmiştir.⁶⁹

Hadisin lafızlarında geçen bazı kelimelerde noktaya istinaden yapılan hata ve değişikliklere **tashîf** denir.⁷⁰ İbn Abbas'tan rivayet edilen şu haberi tashife örnek olarak göstermek mümkündür: من

⁶⁵ Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu'l-Kebîr (Sünen)*, tahk., tahrîc ve talik: Beşşâr Avvâd Maruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Birinci Baskı, Beyrut 1996. Zekat 35.

⁶⁶ Bkz. Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 244.

⁶⁷ el-Buharî, *Mevâkîtu's-Salât* 12.

⁶⁸ Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. I, s. 440.

⁶⁹ es-Suyûtî, Celaleddin, *el-Medrec ile'l-Müdreç* (Mecmûatu Rasâil fi'l-Hadis içinde), tahk.: Subhi el-Bedrî es-Sâmerrâî, ed-Dâru's-Selefiyye, Beyrut tsz., s. 46. Kitapta, metindeki idraca dair yetmiş hadis yer almaktadır.

⁷⁰ Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992, s. 463.

من سَعَادَةِ الْمَرْءِ خَفَّةَ لِحْيَتِهِ Suyûtî, Hatîb'den nakille⁷¹ bu sözde tashif olduğunu belirtir ve isnadını vererek doğrusunun الله من سَعَادَةِ الْمَرْءِ خَفَّةَ لِحْيَتِهِ بِذِكْرِ اللَّهِ olduğunu ifade eder.⁷² Birinci tarîkte kişinin mutlu olmasının vesilelerinden biri olarak sakalının seyrekliği bildirilmiştir.⁷³ İkinci tarîkte ise Allah'ı (çok) zikretmek suretiyle iki dudağının hiffetinin⁷⁴, kişinin saadeti için bir vesile olduğu vurgulanmaktadır. Görüldüğü üzere, tashif ile ilgili usulde de, haberlerde kastedilen anlamı daha sağlıklı olarak kavramak için atılacak adımlardan biri, rivayet tarîklerinin araştırılması ve sonrasında da mukayese yapılmasıdır.

Şâzz hadis, sika râvînin diğer sika râvîlere veya kendisinden daha sika olan râvîye aykırı olarak rivayet ettiği hadistir.⁷⁵ Metni şâzz olan ve Ebu Davud ve Tirmizî'nin Abdülvâhid b. Ziyad+A'meş+Ebu Salih+Ebu Hureyre tarîkiyle naklettikleri şu hadisi aktaralım:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ رَكَعَتِي الْفَجْرِ فَلْيَضْطَجِعْ عَلَى يَمِينِهِ»

db | 183

“Sizden biri, sabahın iki rekât sünnetini kıldığı zaman sağ tarafı üzerine yatsın.”⁷⁶ Bu hadisi, A'meş'in ashâbı içinde Abdülvahid b.

⁷¹ Hatîb el-Bağdadî, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *Tarihu Bağdad*, tahk.: Beşşar Avvad Maruf, Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut 2002, c. XVI, s. 436.

⁷² es-Suyûtî, Celaleddin, *et-Tatrîf fi't-Tashîf*, tahk.: Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru'l-Fâiz, Amman 1409, s. 33. Bu eserde tashîfin söz konusu olduğu yüz yirmi beş hadis bulunmaktadır.

⁷³ Bkz. et-Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, c. XXII, s. 211. Bu sözün mevzû, ravilerinden Yusuf b. Ğarîk'ın da kezzâb olduğu hakkında bkz. el-Münavî, *Feyzu'l-Kadîr*, c. VI, s. 14; el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1351, c. II, s. 286. Burada Münavî'nin, iki tarîke dair bazı tevilleri olduğunu belirtelim. İbnü'l-Cevzî, bu sözün “لِحْيَتِهِ” veya “لِحْيَتِهِ” tabiriyle olsun sahih olmadığını belirtir. Bkz. *el-Mevzûât*, tahk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1966, c. I, s. 167.

⁷⁴ Hattâbî, Garîbu'l-Hadis'inde, tevil sadedinde, bu tabirin, dudakların Allah'ı zikretmekle devamlı hareket edeceğinden dolayı, “çok zikretmek”ten kinaye olarak kullanıldığını belirtir. Bkz. el-Hattâbî, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed, *Garîbu'l-Hadis*, Daru'l-Fikr 1982, c. III, s. 200.

⁷⁵ Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, “Şâzz” maddesi. Bu hadis çeşidinde ravinin teferrüd ve muhalefeti ile ilgili ihtilaf için bkz. Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, terc.: M. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, ss. 165-166.

⁷⁶ Ebu Davud, Salât 293; et-Tirmizî, Salât 311; Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 415; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, c. III, s. 45. Ebu Davud ve Tirmizî, geçtiği aynı babta hadisi, Allah Resulü'nün bir fiili olarak da zikretmişlerdir.

Ziyad haricindeki pek çok sika ravi, bazı lafız farklılıklarıyla Hz. Aişe tarîkiyle Resûlullah'ın bir sözü olarak değil, onun bir fiili olarak şöyle rivayet etmişlerdir:

كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلَّى رَكَعَتَيِ الْفَجْرِ اضْطَجَعَ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ

“Allah Resûlü (sas) sabahın iki rekat sünnetini kıldığı zaman sağ tarafına üzerine yatarı.”⁷⁷ Burada görülmektedir ki şaz hadisi tespit edebilmek için takip edilecek yöntemlerden biri de hadisin farklı tarîklerini toplamaktır. Bu adım atıldığı taktirde hadisin başka bir hadise muhalefeti açığa çıkabilmekte ve hadisin ifade ettiği hakikati daha net görebilmekteyiz. Zira, bu uygulamadan sonra, hadisin merfû veya mevkûf olduğu ortaya çıkmakta, ayrıca sağ tarafına yatmanın niteliği daha net bir şekilde anlaşılabilir. Hatta denebilir ki, hadisteki şâzlık, senedden daha çok metinle ilgilidir. Çünkü hadisin şâzz olup olmadığı, onun ancak kendisine aykırı olan diğer hadislerle karşılaştırılmasıyla bilinebilir.⁷⁸

184 | db

Zayıf bir ravinin sika bir raviye muhalif olarak rivayet ettiği **münker** hadisin tespitinde de sadedinde olunan konunun önemi dikkat çekmektedir. Zira muhaddisin hadisinin münker olup olmadığını anlamak için rivayeti, hıfz ve itkan sahibi ravilerin hadisleriyle karşılaştırılır. Birbirini tekzip etmemekle beraber, mezkur ravilerin hadislerine muhalif olursa onda münkerlik bulunduğu anlaşılır.⁷⁹ Genel olarak raviler ve senedle ilişkili olsa da, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Nesâî gibi bazı alimler; metni, bir ravinin rivayetinden başka bir isnaddan bilinmeyen hadisleri münker olarak tavsif etmişlerdir. Öyleyse sika da olsa ravinin rivayetinde tek kaldığı hadis, bu görüşe göre münker olarak tarif edilebilmektedir.⁸⁰ Böyle olunca da münkerliği tespit ve izale etmede, hadisin metninin

⁷⁷ Mâlik b. Enes, Ebu Abdillâh el-Asbahî, Muvattâ, tahk.: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Mısır tsz., Salât 245; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannağ*, c. II, s. 55; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 415; el-Buhârî, Teheccüd 22; Müslim, Salâtu'l-Misafirîn 133; İbn Mace, Muhammed b. Yezîd Ebû Abdillâh, *Sünen*, tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz., İkâmetu's-Salât 126; Ebu Davud, Salât 293; et-Tirmizî, Salât 311.

⁷⁸ Şazlığın İmam Şafii'nin tarifinden hareketle çoğunlukla metinde olduğu hususunda bkz. ed-Dümeynî, Misfir b. Ğurmullâh, *Hadis'te Metin Tenkidi Metodları*, terc.: İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel, Kitabevi, İstanbul 1997, ss. 48-49.

⁷⁹ es-San'ânî, Muhammed b. İsmail, *Tavzîhu'l-Efkâr li Maânî Tenkîhi'l-Enzâr*, neşr: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1366, c. II, s. 7 (Subhi Salih, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları, s. 174'ten naklen.).

⁸⁰ Bkz. Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, İFAV, İstanbul 2011, s. 184.

farklı bir tarîkten gelip gelmediğinin araştırılması önem arz etmektedir.

Birbirine aykırı şekilde rivayet edilen sened veya metinlerinden biri diğerine tercih edilemeyen hadislere **muzdarib** hadis denilmektedir. Hadisteki ızdırabı giderme yollarından biri Kâdî İyaz'dan nakledilen şu sözde açıkça görülmektedir: “Bir hadisin lafızlarını cem’ etmek ve bazısını bazısına bina etmek, onlardan birini atmadan veya hadisi lafızlarında ızdırab olduğu için zayıf addetmekten evlâdır.”⁸¹ Metindeki ızdıraba dair kitaplarda verilen misaller ile görülecektir ki ızdırabı tespit etmekte takip edilecek metotlardan biri, rivayet tarîklerini araştırmakla metindeki farklılıkları mukarane etmektir.⁸²

Hadisin rivayet tarîklerini araştırmak, **metin tenkidi prensiplerinin uygulanışı** esnasında da fayda sağlar. Mesela tarihî hâdiselere aykırı olan hadisler içinde gösterilen Buharî'nin Sahih'indeki “Yüz sene sonra nefes alan kimse kalmaz.” hadisi⁸³, aslında diğer tarîkleri ile kıyaslandığında, tenkide medar olmadığı görülmektedir. Zira hadisin yine Buharî'nin başka bir yerinde geçen şöyle bir rivayeti bulunmaktadır: “Yüz sene sonra, yeryüzünde, bugün hayatta olanlardan kimse kalmaz.”⁸⁴ Bu hadis, değil tarihi gerçeklere aykırı olmak, mucize kabul edilmiştir. Çünkü en son vefat eden sahabinin hicrî 101 yılında vefat ettiği bilinir. Ahmed Emin, hadisin Buharî'deki daha kısa olan rivayetini esas alarak tenkit etmiştir.⁸⁵ Bu misalde de görüleceği üzere, hadislerin tenkid edilmesi esnasında benzer tarîklerini araştırmak, sağlıklı olmayan sonuçlara varmaktan alıkoyan önemli bir tedbirdir.

Yine hadislerin metin yönünden tahlil edilmesinde takip edilecek genel metodlar düşünüldüğünde de önemli bir adımın; “hadis

⁸¹ Bkz. Bazmul, Ebu Ömer Ahmed b. Ömer, *el-Mukterib fi Beyani'l-Muzdarib*, Daru İbn Hazm, y.y. 2001, s. 167 (Kâdî İyaz, İkmâlu'l-Mu'lim, 5/350'den) Aynı isimde İbn Hacer'in de bir eseri bulunmaktadır ki İbn Hacer bu eserini, Darekutni'nin İlel'indeki muzdarib hadislere başkalarını da ekleyerek telif etmiştir. Bkz. Sehâvi, *Fethu'l-Muğîs*, c. I, s. 238.

⁸² Bazmul, çalışmasında hadisteki ızdırabı bütün yönleriyle ele almaktadır. Hadis metninde söz konusu olan ızdıraba dair örnekler için bkz. *a.g.e.*, ss. 161-186. ızdırabı gidermenin ilk yolu olarak gösterdiği seçenek; hadisin tarîklerini toplamak ve ihtilaflar hakkında değerlendirme yapmaktır, bkz. s. 98; Ayrıca bkz. Yücel, *Hadis Usulü*, s. 183.

⁸³ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Mısır 1965, ss. 217-218.

⁸⁴ Buharî, *Mevakît* 40.

⁸⁵ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 255.

metninin lafız yönünden tenkit edilmesi” olduğu söylenebilir. Bu da hadisin, hadis kitaplarında ve bazı kaynaklarda yer alan varyantlarıyla mukayese edilmesi işlemidir. Bu mukayesede hadisin hem hangi kontekste zikredildiğine hem de manaya tesir eden lafız farklılıklarına işaret edilir. Lafız farklılıklarının manaya tesiri belirtilir.⁸⁶ Mesela “çocuğun, on yaşına geldiği zaman namaz kılmazsa dövülmesi”ni ifade eden hadise dair yapılan bir metin tahlilinde⁸⁷ hadiste ki lafzî problemleri ve anlam kaymalarını tespitiye yönelik olarak, hadisin tarîkleri ve bu tarîklerin hadisin anlamına yaptığı etki incelenmiştir.⁸⁸ Öyleyse kaydetmek gerekir ki, rivayet tarîklerinin araştırılması ve hadislerin birbiriyle karşılaştırılması, metin tenkidinde uygulanan “rivayetlerin birbirine arzı” prensibi açısından da önem arz etmektedir.⁸⁹

Ayrıca, mütekaddimûn döneminde icra edilen bu ameliye, son devirlerde hadisin metnine yönelik yapılan incelemelerde de uygulanması gerektiğine inanılan bir ilke olarak kabul görmüştür. Hadisleri anlama bağlamında metin tahlilinin önemli bir adımı olarak teklif edilen bu uygulama, eski-yeni bütün araştırmacıların lüzumuna inandıkları bir metottur.⁹⁰

Sonuç

Hadisin sıhhati ve tespiti ne kadar önemli ise manasının sağlıklı bir şekilde anlaşılıp kavranması da o derece ehemmiyetlidir. Bir rivayetin değişik tarîkleri arasında, kişiye göre hitap, nesh ve tedricilik gibi bazı hususî özelliklerden kaynaklanan anlam farklılık-

⁸⁶ Burada zikredilen “hadisin varyantlarıyla mukayese edilme işlemi” ve metin tenkidine dair diğer metodlar için bkz. Mustafa Ertürk, *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)*, Ankara 2005, s. 243. Ayrıca muasır çalışmalardan bkz. Hasan Fevzî es-Saîdî, *el-Menhecû'n-Nakdî inde'l-mütekaddimîn minel muhaddisîn ve Eseru Tebâyüni'l-Menhec*, Camiatu Aynî's-Şems, Kahire 2000, s. 421; Abdussamed Âl-i Âbid, “Mukaddime fi nakdi'l-Hadis seneden ve Metnen”, *Mecelletü Câmîati Ümmi'l-Kurâ*, sayı: 48, s. 138; Muhammed Lokman es-Selefî, *İhtimâmu'l-Muhaddisin bi-Nakdi'l-Hadis seneden ve metnen*, Dâru'd-Dâî, Riyad 1420, s. 330.

⁸⁷ Mustafa Ertürk, *Hadis Çözümlemeleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, ss. 104-121.

⁸⁸ Ertürk, *Hadis Çözümlemeleri*, ss. 108-109.

⁸⁹ Rivayetlerin birbirine arzının; rivayetteki hataların tespitinde, hadisleri anlamada, hadislerdeki ihtilafların çözümünde, rivayetlerdeki illetleri tespit etmede ve hadisin bağlamını belirlemede eda ettiği fonksiyon açısından bkz. Nevzat Aydın, *Hadisin Tespit ve Tenkidinde “Sünnet'e Arz'ın” Fonksiyonu*, Doktora tezi, OMÜSBE, Samsun 2008, s. 116-147.

⁹⁰ Sabri Kızılkaya, *İsnad ve Metin Çözümlemeleri Bağlamında Geleneksel ve Yeni Yaklaşımlar*, Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2008, s. 33, 35. Ayrıca bkz. M. Hayri Kirbaşoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitâbiyât, Ankara 2002, s. 168.

larının varlığından söz etmek mümkün olmakla birlikte, hadisin anlamını daha sağlıklı anlamaya vesile olan karîne ve ip uçları da bulunmaktadır.

Hadiste ince bir sezîş, geniş bir nüfûz, ravilerin durumları hakkında derin bir idrak ve anlayış sahibi kimseler olan muhaddisler, metin ile ilgili hadis ilimlerinin hemen hepsinde, hadis metni hakkında yapacakları değerlendirmelerde, öncelikle bir hadisin farklı tarîklerini hatta benzer konudaki diğer rivâyetleri cem' etmişler, aralarında karşılaştırma yapmışlar ve böylece hadislere daha bütüncül bir açıdan bakmışlardır. İlk dönemlerde neredeyse hiç ihmal edilmeyen bu prensip ile hadislerin daha iyi anlaşılmasına büyük katkıda bulunulmuştur.

Hadisin metninin anlaşılması bağlamında geleneksel yaklaşımın önem verdiği bu yöntem, metin tahlilinde yeni yaklaşımların da ehemmiyet verdiği bir uygulamadır. Bu prensip, rivayetlerin hem dahili hem de harici unsurlarla tahlil edilmesinde, hadislerin anlaşılıp yorumlanması açısından tek başına yeterli olmasa da elzem bir uygulamadır. Zira bu ameliye, hadislerin tespit yöntemi, anlaşılıp yorumlanması, tashih ve tad'îf metodu gibi hadis usûlünün önemli meselelerinde hep uygulana gelen önemli bir süreci ifade etmiştir.

Hadisin sadece bir tarîkine bakılarak verilen hüküm, doğruyu yansıtmayabileceği gibi bir konu hakkındaki hadisin, bütün rivâyet tarîklerinin hem sened hem metin olarak incelenmeden yorumlanması da yanlış neticeleri verebilir. Binaenaleyh, günümüzde rivâyet malzemesinin kullanıldığı yazılı, görsel, işitsel ve sanal bütün alanlarda, bir delil veya kaynak olarak kullanılması durumunda, hadisin diğer rivâyet kanalları ile karşılaştırılarak değerlendirilmesi büyük bir önemi haizdir. Binaenaleyh, bu disiplin, hadisleri anlamak, değerlendirmek ve onlar hakkında hüküm vermek için, metin tahlili ve tenkidi alanında yapılacak çalışmalarda da gözden kaçırılmaması gereken bir metottur.

Bir hadisin rivayet tarîklerini araştırırken lafız benzerliği olmasa bile aynı konudaki benzer hadislere de ulaşılabilir. Bu da konunun etraflıca anlaşılmasına, hadislerin daha sağlıklı bir şekilde yorumlanıp değerlendirilmesine vesile olmaktadır. O halde bir rivayetin ifade ettiği mananın anlaşılması bağlamında, benzer lafızları olan tarîkleriyle beraber, farklı metinlere sahip aynı konudaki diğer

hadislerin incelenmesi, “hadisleri anlama, yorumlama ve değerlendirme” önemli bir kıstastır.

Kaynakça

KUR'ÂN-I KERÎM

ABDUSSAMED ÂL-İ ÂBÎD, “Mukaddime fi nakdi'l-Hadis seneden ve Metnen”, *Mecelletü Câmiati Ümmi'l-Kurâ*, sayı: 48, ss. 74-172.

el-ACLÛNÎ, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs*, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1351.

AĞIRMAN, Cemal, “*Temel Hadis Kaynakları ve Muhteva Tahlilleri*”, Kültürümüz ve Kitap Sempozyumu, Sivas 2007

AHMED B. HANBEL, Ebu Abdullah eş-Şeybânî, *Müsned*, Zeyl: Şuayb Arnavût, Müessesetü Kurtuba, Kahire tsz.

AHMED EMİN, *Fecru'l-İslam*, Mısır 1965.

ALİ el-KÂRÎ, Ebu'l-Hasan Nureddin, *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2002.

AYDIN, Nevzat, *Hadisin Tespit ve Tenkidinde “Sünnet'e Arz'ın” Fonksiyonu*, Doktora tezi, OMÜSBE, Samsun 2008.

AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

188 | db

_____, *Hadiste Tesbit Yöntemi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

el-AZİMÂBÂDÎ, Muhammed Şemsu'l-Hak Ebu't-Tayyib, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvud*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1415

BAZMUL, Ebu Ömer Ahmed b. Ömer, *el-Mukterib fi Beyani'l-Muzdarib*, Daru İbn Hazm, y.y. 2001.

el-BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa Ebu Bekir, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, tahk.: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke 1994.

el-BUHÂRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cu'fi, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1401.

el-CEZÂİRÎ, Ebu Muhammed Tahir b. Salih, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, tahk.: Abdülfettah Ebu Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Halep 1995.

ed-DÂREKUTNÎ, Ali b. Ömer, *es-Sünen*, tahk.: Seyyid Abdullah Hâşim, Daru'l-Marife, Beyrut 1966.

ed-DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân, *Sünen*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1407.

ed-DÜMEYNÎ, Misfir b. Ğurmullah, *Hadis'te Metin Tenkidi Metodları*, terc.: İlyas Çelebi, Adil Bebek, Ahmet Yücel, Kitabevi, İstanbul 1997.

EBU DÂVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, tahk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Talik: Kemal Yûsuf Hût, (Elbânî'nin ahkâmı ile birlikte), Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.

EBU'L-FEYZ el-ĞUMÂRÎ, *el-Müşhim fi Beyâni Hâli Hadîsi Talebu'l-İlmi Ferîdatün alâ Külli Müslimin' Mea Mecmûatin min Rasâilihî*, Mektebetü Taberiyye, Riyad 1414.

ERTÜRK, Mustafa, *Metin Tenkidi (Gayb ve Fiten Hadisleri Örneği)*, Ankara 2005.

_____, *Hadis Çözümlemeleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

GÖRMEZ, MEHMET, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, T.D.V.Y., Ankara 1997.

- el-HÂKİM en-NEYSÂBÛRÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Marifetu Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, İkinci Baskı, Beyrut 1977.
- _____, Muhammed b. Abdillâh Ebu Abdullâh, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, tahk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Zehebî'nin Telhîsi ile birlikte), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- el-HARRAT, Ahmed b. Muhammed Ebu Bilal, *Menhecu İbni'l-Esir el-Cezerî fi Musannaifihi en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, Mecmau'l-Melik Fehd, Medine tsz..
- HASAN FEVZÎ ES-SÂİDÎ, *el-Menhecu'n-Nakdâ inde'l-mütekaddimîn minel muhaddisîn ve Eseru Tebâyüni'l-Menhec*, Camiatu Ayni's-Şems, Kahire 2000.
- HATÎB el-BAĞDÂDÎ, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmi' Li Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, tahk.: Mahmud Tahhân, Mektebetu'l-Maârif, Riyad 1403.
- _____, *Tarihu Bağdad*, tahk.: Beşşar Avvad Maruf, Daru'l-Ğarbi'l-İslami, Beyrut 2002.
- el-HATTÂBÎ, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed, *Garibu'l-Hadis*, Daru'l-Fikr 1982.
- HÂZİMÎ, Ebu Bekir Zeynüddin Muhammed, *el-İ'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr*, Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1359.
- İBN DAKİK EL'İD, Ebü'l-Feth Takıyyüddin Muhammed b. Ali, *İhkâmü'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, İdâretü't-Tıbbâti'l-Müniriyye, Kahire 1342/1923.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebu Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musanna' fi'l-Ehâdîs ve'l-Âsâr*, tahk.: Kemal Yûsuf Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409.
- İBN HACER, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalanî eş-Şâfiî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1379.
- _____, *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, tahk.: Nureddin Itr, Matbaatu's-Sabah, Dimaşk 2000.
- İBN HAMZA, Bürhaneddin İbrahim b. Muhammed, *el-Beyan ve't-Tarif fi Esbabı Vürudî'l-Hadisî's-Şerif*, tahk.: Seyfüddin el-Katib, Daru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut tsz..
- İBN KAYYİM el-CEVZİYYE, Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr, *Zâdu'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, Matbaatu Mustafa Elbani, Mısır 1390.
- İBN MACE, Muhammed b. Yezîd Ebü Abdillâh, *Sünen*, tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz.
- İBN RECEB el-HANBELÎ, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, tahk.: Hemmam Abdürrahim, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987.
- İBNÜL-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemalüddin, *el-Mevzûât*, tahk.: Abdurrahman Muhammed Osman, Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1966.
- İBNÜL-ESİR, Mecdüddin Ebu's-Saadât el-Mübarek b. Muhammed, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadis ve'l-Eser*, tahk.: Tahir Ahmed Zavi, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1979.
- İBNU'S-SALÂH, Ebu Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, tahk.: Nureddin Itr, Dâru'l-Fikr, Üçüncü Baskı, Dimeşk 1984.
- İBRAHİM el-LÂHİM, "et-Tahrîc", neşr: www.ahlalhdeeth.com (Multaqa Ehli'l-Hadîs).
- KARACABEY, Salih, "Farklı Açılardan Hadiste Ziyade Meselesi", *UÜİFD*, c.: 12, sayı: 1, 2003.
- el-KÂSİMÎ, Muhammed Cemalüddin, *Kavaidü't-Tahdîs min Fünûnu Mustalahi'l-Hadîs*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- el-KAZVİNÎ, Halîl b. Abdillâh b. Ahmed Ebu Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fi Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, tahk.: Muhammed Said Ömer İdris, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1409.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitâbiyât, Ankara 2002.
- KIZILKAYA, Sabri, *İsnad ve Metin Çözümlemeleri Bağlamında Geleneksel ve Yeni Yaklaşımlar*, Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2008.
- KOÇYİĞİT, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992.

- KÖKTAŞ, Yavuz, "Hadis Tariklerini Bir Arada Değerlendirmenin Faydaları Üzerine", *Marife*, yıl: 2, sayı: 1, bahar 2002 ss. 149-170.
- KUDAT, Şeref ve Emin, *Esbâbu Teaddüdi'r-Rivâyât fî Mütûni'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf*, Dâru'l-Furkân, Umman 1999.
- MAKDÎSÎ, Şerefüddîn Ali b. Mufaddal, *Cüz'ün Fîhi Turuku Hadîsi Abdîrrahman b. Ebi Leylâ an Ka'b b. Ucrete fî's-Salâti ale'n-Nebiyy*, tahk.: Hamd Abdullah Kerim, neşr: el-Câmiatü'l-İslamiyye, Medine 2004.
- MÂLİK b. ENES, Ebu Abdillâh el-Asbahî, Muvattâ, tahk.: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Mısır tsz.
- el-MİZZÎ, Yûsuf b. Zeki Abdurrahman Ebu'l-Haccâc, *Tehzîbu'l-Kemal*, tahk.: Beşşar Avvad Maruf, Müessesetu'r-Risale, Birinci Baskı, Beyrut 1980.
- MUHAMMED EBU ŞEHBE, *el-Vasît fî ulumi ve mustalahil hadîs*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, y.y. tsz.
- MUHAMMED LOKMAN es-SELEFÎ, *İhtimâmu'l-Muhaddisin bi-Nakdi'l-Hadis seneden ve metnen*, Dâru'd-Dâî, Riyad 1420.
- MUHAMMED TÂKÎ OSMÂNÎ, *Sünnet'in Değeri ve Bağlayıcılığı*, çevr.: Mehmet Özşenel, Işık Akademi Yayınları, İzmir 2007.
- el-MÜNAVÎ, Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr*, Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1356.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn İbn Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- _____, *et-Temyîz*, tahk.: M. Mustafa A'zamî, Mektebetü'l-Kevser, Suudiyye 1410.
- en-NESÂÎ, Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *el-Müctebâ (Sünen)*, Mektebu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, İkinci Baskı, tahk.: Abdülfettah Ebu Ğudde, Haleb 1986.
- _____, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1981.
- en-NEVEVÎ, Ebu Zekerîyya Muhyiddin, *et-Takrib ve't-Teysir*, Daru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1985.
- NUREDDİN İTR, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1997.
- ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.
- POLAT, Salahattin, *Hadîs Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- es-SAN'ÂNÎ, Muhammed b. İsmail, *Tavzîhu'l-Efkâr li Maâni Tenkîhi'l-Enzâr*, neşr: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1366.
- SANCAKLI, Saffet, "Hadîslerin Doğru Anlaşılması ve Yorumlanmasında Takip Edilecek Yöntem", İslam'ın Anlaşılmasında Sünnet'in Yeri ve Değeri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
- es-SEHÂVÎ, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahman, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs Li el-İrâkî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut Lübnan 1403.
- SUBHÎ SALÎH, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, terc.: M. Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- es-SUYÛTÎ, Ebu'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Mısır 1386
- _____, *el-Medrec ile'l-Müddrec* (Mecmûatu Rasâil fi'l-Hadîs içinde), tahk.: Subhi el-Bedrf es-Sâmerrâî, ed-Dâru's-Selefiyye, Beyrut tsz.
- _____, *et-Tatrîf fî't-Tashîf*, tahk.: Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru'l-Fâiz, Amman 1409.
- et-TABERÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemu'l-Evsat*, tahk.: Târik b. İvâdillâh, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1415.
- _____, *el-Mucemu'l-Kebîr*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul 1983.

- , *Cüz'ün fıhi turuku hadisi men kezêbe aleyye müteammeden*, tahk.: Muhammed b. Hasan el-Ğumârî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1997.
- et-TAHÂVÎ, Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdilmelik b. Seleme Ebu Cafer, *Şerhu Meânî'l-Âsâr*, tahk.: Muhammed Zührî en-Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1399.
- , *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, Neşr: Şuayb Arnavût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.
- et-TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu'l-Kebîr (Sünen)*, Tahkik, tahrîc ve talik: Beşşâr Avvâd Maruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Birinci Baskı, Beyrut 1996.
- VASİYYULLAH b. MUHAMMED, *İlmu İleli'l-Hadis ve Devruhu fi Hfzı's-Sünne*, Mecmau'l-Melik, Medine tsz..
- YILDIRIM, Enbiya, *Hadiste Metin Tenkidi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009.
- YÜCEL, Ahmet, *Hadis Usulü*, İFAV, İstanbul 2011.
- ez-ZEHABÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut Lübnan tsz.
- ez-ZÜRAKÎ, Adil b. Abdişşekûr, *Kavâidu'l-İlel ve Karâinu't-Tercih*, Daru'l-Muhaddis, y.y. 1425.

